

Komunikacijski monopol u samoupravnom socijalizmu

Dadi Mras

Sažetak

Zahvaljujući nekim zakonima, radiotelevizijske kuće u Jugoslaviji našle su se u monopolističkom položaju, koji im dozvoljava da zakoče ili potpuno spriječe osnivanje novih organizacija na tom području. No kako to pokazuju iskustva, uvođenje "alternativnih" kanala komuniciranja oživljava društvenu komunikaciju i može značiti poticaj postojećim komunikacijskim sistemima za adekvatnije reagiranje na potrebe primatelja, iako bi neki željeli svesti te otpore na tradicionalne sukobe između klase na vlasti i radničke klase, očito se tu radi o sukobu u okviru iste klase, tj. sukobu s onima koji imaju u rukama medijski monopol i nastoje sebe predstaviti kao jedinog zastupnika općih interesa. Da bi se taj sukob okončao na način prihvatljiv za samoupravni društveno-politički sistem, potrebno je ukloniti neusklađenosti nekih zakona s ovog područja s Ustavom i potpunije regulirati to područje zakonskim aktima koji danas ne postoje.

"Tko upravlja medijima, upravlja i sviješću ljudi". I ne samo sviješću.

Zakon o javnom informiranju SR Hrvatske iz 1982. u članu 1. to i potvrđuje: "Djelatnost javnog informiranja od posebnog je društvenog interesa."

Mada su istraživanja pokazala da utjecaj javnih medija (radija, televizije i štampe) na svijest ljudi nije tako velik kako se prvobitno mislilo, neosporno su pokazala da je on ipak znatan. Utjecaj na formiranje svijesti ljudi moguće je vršiti putem javnih medija u različitim sferama, ali se najznačajnijim čine sfere ideologije i ekonomije.

Stoga ne iznenađuje težnja političkih i privrednih subjekata da ostvare što potpuniju kontrolu nad javnim medijima. Pritom, o ma kojoj zemlji u svijetu bila riječ, klasa na vlasti, odnosno njeni predstavnici sebe stavljaju u povlašteni položaj i učvršćuju ga raznim zakonskim aktima. Negdje se to pretvara u potpuni monopol, a negdje samo u izvjesnu nadmoćnost. U zavisnosti od svojih izražajnih mogućnosti, broja primateljevih čula koja su angažirana i dometa javni mediji imaju i različito značenje. Sve komparativne prednosti pojedinih vrsta medija bilo bi suvišno i ovom prilikom navoditi, jer je jasno da u vremenu u kojem živimo štampa ima najmanji, radio znatno veći, a televizija najveći utjecaj na formiranje javnog mnijenja. Takav je i njihov tretman u praksi, a i u zakonskim aktima. Član 53. Zakona o javnom informiranju u SR Hrvatskoj kaže: "Građani i udruženja građana mogu osnivati i izdavati novine, časopise, revije i druge periodične publikacije." Ni u tom članu, ni u nekom drugom, ovog Zakona, ne stoji mogućnost da građani i udruženja građana osnuju radio ili televizijsku stanicu.

Prema području na kojem djeluju mediji mogu biti lokalni (komunalni), regionalni (republički) i nacionalni (federalni, državni). Svjetska iskustva u sva tri medija pokazuju

kvalitetnije informiranje i neophodna. U zadnje vrijeme u ovaj sistem se uključuju i nadnacionalni mediji (satelitska RTV difuzija, distribuirano štampanje novina i časopisa).

Na jugoslavenskom prostoru visok nivo razvoja dostigli su samo štampa i radio. Tu se pokazuje da se informiranje može podijeliti između lokalnih i "velikih" medija tako da svi imaju svoje primatelje i svoj prihod od ekonomske propagande. Kod radija je ova podjela posebno razvijena. Trenutno u Jugoslaviji ima blizu tristo (297) radio stanica, a taj broj se još povećava. Međutim, sve ove stanice neposredno su podređene republičkim RTV centrima, i njihova samostalnost je razmjerno mala. Van sistema, nezavisno egzistiraju samo: Radio-student i Radio-glas Ljubljane u Ljubljani, Omladinski radio 101 u Zagrebu i Studio B u Beogradu, svi kao lokalni mediji. Televizija je još zatvoreniji sistem. Postoji osam TV centara, koji u većim mjestima formiraju regionalne studije (u Hrvatskoj: Rijeka, Split i Osijek). Ovi studiji nemaju apsolutno nikakvu samostalnost, jer ne posjeduju vlastite predajnike, ili bolje rečeno, služe kao regionalni tehnički servisi republičkih TV centara.

Neosporno je da ima mjesta u TV mreži i za lokalne stanice, koje bi ako ništa drugo mogle da se bave onim dijelom informacija koje su od životnog interesa za jedan grad ili regiju, ali zbog ograničenog kapaciteta kanala u sadašnjim uvjetima ne prolaze. Pritom gledanost programa koji posjeduju bar minimum kvaliteta na postojećim "velikim" televizijama ne bi bila bitnije smanjena.

Ovo mišljenje potvrđuje i sadašnja praksa da u programima postoje razne "Kronike Zajednice općina", "Regije danas", "Zagrebačka panorama", "Sarajevska hronika" ili "Beogradski program"..

Ono sa čime se u oblasti televizije svijet već susreo, zadnjih nekoliko mjeseci zapljuskuje i naše obale. Naime, uz klasičnu distribuciju televizijskog signala putem zemaljskih predajnika, pojavljuju se i kablovski sistemi, a budućnost televizije - satelitska distribucija je već počela. I prve čarke oko nje.

Život je uvijek širi od propisa, pa zato u tom međuprostoru i nastaju one famozne rupe u zakonu. Pravna regulativa u ovoj oblasti u Jugoslaviji mogla bi se s pravom nazvati crnom rupom, jer za kablovsku i satelitsku televiziju i ne postoji, a za ovozemaljsku je u neskladu s Ustavom SFRJ iz 1974.

Zato je u proteklih nekoliko godina i došlo do nekoliko incidenata, odnosno duela, u kojima je uvijek s jedne strane bila "velika" televizija, a s druge, u krajnjoj liniji, građani.

Prvo je bio pokušaj Studija B u Beogradu da pored radio programa uvede i redovan gradski TV program. Nabavljena je sva potrebna oprema, montirana i isprobana. Kad je trebalo još samo dobiti dozvolu TV Beograd za emitiranje programa, sve je stalo. Ni do dana današnjeg, a otad ima više od pet godina, TV Beograd nije pristala da dobije konkurenciju.

Vrlo je sličan slučaj i u Zagrebu, gdje je GKSSOH Zagreb pokrenula inicijativu za otvaranje Omladinske TV (lokalne). Stav Televizije Zagreb je jasan: njihove suglasnosti neće biti. Zašto od monopola praviti oligopol.

Otkud navedenim TV kućama mogućnost da se tako ponašaju? Daje im je Zakon o osnovama sistema veza (savezni) objavljen u Službenom listu SFRJ br. 24/74. Taj Zakon u članu 47. stav 1. kaže: "Mrežu sistema veza JRT izgrađuju, održavaju i koriste organizacije udruženog rada koje se bave emitovanjem i prenosom radio i televizijskih programa."

Već sam naslov poglavlja kojem ovaj član Zakona pripada, a koji glasi "Sistem veza

to i potvrđuje. Zakon o javnom informiranju u SR Hrvatskoj, član 75, stav 1. određuje: "Radio-stanica Zagreb i Televizija Zagreb obavljaju poslove izgradnje, razvijanja i održavanja mreže radio-difuznih uređaja radi osiguranja prijema njihovih programa te koordiniraju i nadziru obavljanje poslova izgradnje, razvijanja i održavanja drugih radio-difuznih stanica na teritoriju Republike."

Ovdje je navedena mogućnost da postoji radio ili televizijska stanica i izvan RTV Zagreb, ali samo uz njezino dopuštanje i pod njenom kontrolom.

Dakle, primjena saveznog Zakona o osnovama sistema veza daje JRT izričito pravo da izgrađuje, održava i koristi mrežu sistema veza. To je klasičan monopolski položaj.

Republički Zakon o javnom informiranju u SR Hrvatskoj ide još dalje, dodajući riječ "razvijanja", i time sprečava čak i mogućnost da netko drugi (makar to bila i društveno-politička organizacija) razvije mrežu u okviru već postojećih objekata, što isključuje potrebu izgradnje. U ovom Zakonu prisutni su i pojmovi koordiniranje i nadzor nad izgradnjom, razvijanjem i održavanjem drugih radio-difuznih stanica na teritoriju Republike. To je dalja monopolizacija, koja otvara postojećim RTV centrima mogućnost da, bez ograničenja i nadzora izvana, guše svaki pokušaj stvaranja konkurencije. Tumačeći zakon onako kako njima odgovara, ove medijske tvrdave same sebe postavljaju u položaj čuvara koje praktički nitko ne čuva.

Posljedice gledamo svaku noć na svojim TV ekranima.

Treći slučaj iz domaće prakse odnosi se na prijem satelitskog TV programa u Splitu. Već prvih dana 1986. godine Video i informatika klub "Split" počeo je za dio gradskog područja prenositi strani TV program koji se prenosi posredstvom satelita "Eutelsat I FI". Pozivajući se na član 75, stav 4. Zakona o javnom informiranju u SR Hrvatskoj, koji glasi: "Nije dozvoljena izgradnja radio-difuznih objekata ni postavljanje tehničkih uređaja radi omogućavanja masovnog prijema inozemnog radiodifuznog programa izvan sistema za saobraćaj i emitiranje Radio-televizije Zagreb", inspektor Republičkog komiteta za saobraćaj i veze inž. Pavle Jarnjak, obavijestio je Klub da s tom aktivnošću odmah prestane. Inicijator ove zabrane bila je Televizija Zagreb, naravno. Međutim, Klub je ovu djelatnost nastavio i proširio. Zbog toga je u toku sudski spor koji se vodi kod Okružnog suda u Splitu i Upravnog suda SR Hrvatske. Prema optužnom prijedlogu Okružnog javnog tužilaštva u Splitu, Video i informatika klub "Split" nabavio je i postavio dvije radio-stanice - jednu za prijem TV signala sa satelita, a drugu za prenošenje stranog programa dijelu grada - bez odobrenja. Na prvoj raspravi u Okružnom privrednom sudu optuženi su osporili te navode, tvrdeći da nisu u pitanju radio-stanice, nego parabolična antena za prijem satelitskog programa kakva se može kupiti u slobodnoj prodaji. Tuženi su se prije postavljanja antene obratili Saveznom komitetu za saobraćaj i veze i dobili odgovor da za ovakvu njihovu djelatnost nije potrebna posebna dozvola, a ovakav stav su u Komitetu ponovili i poslije zabrane koju je izrekao republički inspektor. Što je vrlo zanimljivo, Klub je prije postavljanja dobio i punu podršku društveno-političkih organizacija u gradu, i još uvijek je ima. Osim toga obratili su se Upravnom sudu SR Hrvatske i čekaju njegov stav.

Zakon o javnom informiranju u SR Hrvatskoj donesen 1982. nije predvidio takvu mogućnost, a praksa je preduhitrila njegovu modifikaciju, tako da je potpuno neizvjesno kako će ovaj spor završiti.

Ova tri primjera pokazuju jasno stavove navedenih RTV centara prema konkurenciji, dolazila ona iz zemlje ili iz inostranstva. Monopoli su u svjetskoj povijesti odigrali u jednom periodu pozitivnu ulogu pomažući koncentraciju i centralizaciju kapitala, što je otvorilo put tehnološkom i društvenom napretku. Zatim su svjesni svoje položaja

ostvarivati dio dobiti koji nema veze s radom, a naziva se monopolski ekstraprofit. U takvim uvjetima, odsutnost konkurencije uklonila je potrebu za usavršavanjem, pa je tako za neko vrijeme bitno usporen privredni i društveni razvoj. Uočivši to, vlade razvijenih industrijskih zemalja su se, raznim zakonima protiv monopola, oslobodile ovog tereta. Tako su tamošnji i tadašnji monopoli završili u udžbenicima političke ekonomije. Tko ih je odatle iskopao i usadio u samoupravni socijalizam?

Prema ranijem navedenom, neoprezni ili "neoprezni" zakonodavac, odnosno Skupština SFRJ i Sabor SRH. I to u ime naroda, naravno. Ne osvrćući se pritom na činjenicu da su član 47, saveznog Zakona o osnovama sistema veza, a posebno član 75. Zakona o javnom informiranju u SR Hrvatskoj u direktnoj suprotnosti sa Ustavom SFRJ, i to:

1. Sa članom 255, kojim se zabranjuje svaka djelatnost i radnja organizacija i državnih organa koji su upravljani na sprečavanje slobodnog kretanja i udruživanja rada i sredstava i slobodne razmjene roba i usluga ili na stvaranje monopolskog položaja na jedinstvenom jugoslavenskom tržištu.

2. Sa članom 252, stav 4, koji kaže: "Osnovu jedinstvenog jugoslovenskog tržišta čine: (...) slobodno obrazovanje i udruživanje organizacija udruženog rada i slobodno vršenje njihove djelatnosti na cijeloj teritoriji SFRJ;..." Navedenim odredbama Zakona o javnom informiranju u SR Hrvatskoj onemogućava se da, recimo, RTV centar iz neke druge republike osnuje radio ili TV stanicu na prostoru SR Hrvatske, a član 251. Ustava SFRJ u stavu 5 izričito kaže da su takav akt i radnja protuustavni: "Protivustavan je svaki akt i svaka radnja kojima se narušava jedinstvo jugoslovenskog tržišta."

Član 254. Ustava SFRJ propisuje da su protivni propisi kojima se organizacije udruženog rada iz drugih republika stavljaju u neravnopravan položaj.

Do monopolskog ponašanja, kao što je pokazano, može doći i u socijalizmu. Svjesna toga, naša savezna vlada priprema prijedlog novog Zakona protiv monopola i monopolskog ponašanja. U cilju konkretne borbe protiv ovakvog ponašanja vršeni su takozvani interventni uvozi, što je stvorilo uvjete kakve-takve konkurencije i prisililo domaće monopoliste da se prilagođavaju uvjetima kakvi vladaju na svjetskom tržištu.

U modernom svijetu informacija je roba. Možda bi naša vlada mogla u svoj prijedlog novog Zakona uključiti i informiranje. Ili organizirati neposredni interventni uvoz informacija, odnosno ukupnog TV programa. U ime naroda, naravno. I u njegovom interesu. Ili barem uskladiti zakone s Ustavom, što bi izazvalo pojavu konkurencije iznutra.

Što to znači, najbolje govore primjeri iz naše prakse, slučajevi u kojima je stjecajem okolnosti ponegdje razbijen poneki monopol. Recimo, radio. Kad se u Beogradu pojavio nezavisni Studio B, zvanični Radio Beograd je bio šokiran. Njegov u to vrijeme već pomalo ishlapljeli program slušaoci su s radošću napustili i prešli na svježi i evropskim standardima blizak Studio B. Pritom, niti je vlada pala, niti se promijenilo društveno uređenje. Promijenio se Radio Beograd, nabolje, i još uveo i gradski program 202, i tako stvarnim kvalitetom vratilo dobar dio svoje publike. Najviše su profitirali građani, a pritom niko nije oštećen.

Slična je i zagrebačka priča. Tu je Omladinski radio imao istu ulogu i odlično ju je odigrao, sa sličnim hepiendom.

Medijski prostor Slovenije je vrlo specifičan. Gledaoci u ovoj republici imaju mogućnost da gledaju austrijski, talijanski i mađarski TV program. Televizija Ljubljana je ovaj izazov spremno prihvatila, a kakav je rezultat može se uvjeriti svatko tko samo nekoliko dana pogleda njihov program. U odnosu na RTV centre koji nemaju konkuren-

sistem za kablovsku distribuciju TV programa u našoj zemlji s 5000 priključaka, koji već osam mjeseci vrlo uspješno radi.

Ovi primjeri otkrivaju bit sukoba koji se javljaju u ovoj oblasti kod nas. Nije to kao u nekim drugim zemljama sukob između klase na vlasti i potlačene klase, nego sukob u okviru iste klase, bolje rečeno sukob pojedinaca koji imaju u svojim rukama medijski monopol i pritom sebe predstavljaju kao jedinstvenog zastupnika interesa svoje klase (kojoj pritom sve manje pripadaju) i onih koji taj monopol pokušavaju razbiti, a to su na primjer GK SSOH Zagreb ili društveno-političke organizacije Splita, dakle oni koje je stvarno vrlo teško proglastiti opozicijom. Da je bit sukoba u otporu monopoliziranih i pritom nesposobnih pojedinaca, pokazuju i slijedeće činjenice. JRT je po broju zaposlenih druga RTV kuća u Evropi, odmah iza BBC-a. Po tehničkoj opremljenosti jedna je od najjačih u svijetu. Po kvalitetu i kvantitetu, pritom, nije ni blizu evropskog vrha. Dakle, ima nešto trulo u državi televizijskoj, a to su – ljudi. Udobno uljuljkani u monopolskoj hladovini.

Iz gore navedenog jasno je da ukoliko želimo postići dalji razvoj javnog informiranja u našoj zemlji i tako ga uskladiti s potrebama društva, koje stalno rastu, moramo ga otvarati, demokratizirati. I to ne formalno, u okviru postojećih medijskih monopola, nego bitno, zdravom i slobodnom konkurencijom. Baš tamo gdje je uporište monopola najjače – na području televizije.

Da bismo to postigli, prvi korak bi mogao biti da zakonsku regulativu u ovoj oblasti izliječimo od dviju bolesti: neusklađenosti s Ustavom i nedovoljnosti.

Tome će vjerojatno bitno pridonijeti i prijedlog novog Zakona o kablovskoj i satelitskoj televiziji (što mu nije konačni i zvanični naziv), koji je Skupštini SFRJ podnio SZDL Slovenije (SSRN), a koji je baziran na iskustvima prikupljenim u mariborskim mjesnim zajednicama, odnosno njihovom kablovskom sistemu obogaćenom i mogućnošću prijema satelitskih TV programa.

Dadi Mras

COMMUNICATION MONOPOLY IN SELF-MANAGEMENT SOCIALISM

Summary

Thanks to certain laws, existing radio-television institutions in Yugoslavia have a monopoly that allows them to obstruct or completely to prevent the founding of new organizations in that field. Experience proves though that the introduction of "alternative" channels of communication enlives social communication and can stimulate existing communication systems to react more adequately to the needs of the receivers. The tendency exists to interpret this type of resistance as traditional conflicts between the ruling class and the working class. Obviously however, it is a matter of conflict within the same class, namely with those who possess monopoly over the media and pretend to be the sole representative of general interests. In order to end this conflict in a manner acceptable to the self-managing socio-political system it is necessary to coordinate some of the existing laws in that area with the Constitution and to regulate this area through legal acts that do not yet exist at the moment.